

Molnár András¹

OLIVER WENDELL HOLMES ÉS A SZOCIÁLDARWINIZMUS

1. Bevezetés

Az ifjabb Oliver Wendell Holmes (1841-1935) az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyik legismertebb tagja, egyúttal az amerikai jogászság kiemelkedő történeti alakja, aki amellet, hogy fél évszázadot – életének valamivel több mint felét – töltött a bírói pályán,² tudományos munkássága és széles körben elismert lényeglátása révén az amerikai jogelmélet inspiráló figurája volt. A szociológiai mozgalom és a jogi realizmus sokat köszönhetnek Holmesnak, és miközben egyoldalú túlzás lenne olyasmit állítani, hogy e teoretikus kezdeményezések kizárólag Holmes „köpönyegéből bújtak ki”, annyi mindenképpen elmondható, hogy a különböző „társadalomtudományosító” elméletek fontos referenciapontként tekintettek Holmesra mint olyasvalakire, aki csírájában megfogalmazta az általuk terjedelmesebb értekezésekben kifejtett elméleti premisszákat és célkitűzéseket. Horwitz fogalmazása szerint a *The Path of the Law* című esszéje által, amely a tudományos-formalista langdelli jogszemlélettel szembehelyezkedve a konzekvencialista nézőpontot képviselte, és amely időben egybesett William James és John Dewey pragmatizmusának kibontakozásával, Holmes „átlökte az amerikai jogi gondolkodást a huszadik század-

1 † Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

2 Holmes 1882-1902 között a Massachusettsi Legfelsőbb Bíróság bírása volt és e szolgálatának utolsó három évében az elnöki tisztséget látta el, majd három évtizeden keresztül, 1902-1932 között volt a szövetségi Legfelsőbb Bíróság bírása.

ba”.³ Holmes emellett nem pusztán jogtudományi meglátásaival vált a tudományos emlékezet részévé, hanem egész karaktere, egyénisége izgalmas téma az amerikai jogtudomány számára. Ahogyan Posner írja, „Holmes nem csupán nagyszerű jogász, nagyszerű időmértékes verselő, nagyszerű értelmiségi volt; hanem egyúttal nagyszerű *persona*, nagyszerű amerikai, nagyszerű élet”.⁴

Holmes nimbuszához elvitathatatlan szellemi képességei és úttörő gondolatai mellett bizonyosan hozzájárult követői és tanítványai, mindenekelőtt Felix Frankfurter csodálata is. Holmes alkotmányjogi állásfoglalásait ismertetve Frankfurter a lelkes tanítvány nagyrabecsülésével méltatta ezeket az állásfoglalásokat, melyek egyebek mellett azért bírnak szerinte önmagukon túlmutató jelentőséggel, mert „olyan embertől származnak, aki bírói minőségében olyan gazdasági elméletekre alapított törvényeket juttat érvényre, amelyeket ő maga nem vall, gyakorlati hatékonyságukat illetően pedig kételkedik”, s ebben a hozzáállásban a bírói funkció „legmagasabb szintű gyakorlásának” lehetünk tanúi.⁵ Jerome Frank a jogi realizmus definitív klasszikusában, a *Law and the Modern Mind* című kötetében egy teljes fejezetet szentel Holmes méltatásának, melyben őt a „teljes mértéken felnőtt bírónak” nevezi,⁶ amivel azt kívánta érzékeltetni, hogy míg a bírói kar és a jogász szakma zöme az „apakomplexus” béklyójában a jog kiszámíthatóvá tételére törekedett, addig Holmes nem félt attól, hogy szkeptikus alapállásából kiindulva a bírói kreativitás révén a társadalmi valósághoz igazítva töltse ki a jog működésével szükségszerűen együtt járó hézagokat.

3 Horwitz, Morton J.: *The Transformation of American Law, 1870-1960. The Crisis of Legal Orthodoxy.* Oxford University Press, Oxford, 1992, 142. o.

4 Posner, Richard A.: Introduction. In Posner, Richard A. (ed.): *The Essential Holmes. Selections from the Letters, Speeches, Judicial Opinions, and Other Writings of Oliver Wendell Holmes, Jr.* The University of Chicago Press, Chicago, 1992, xv. o.

5 Frankfurter, Felix: *The Constitutional Opinions of Justice Holmes.* In *Harvard Law Review*, Vol. 29, No. 6, 1916, 694. o.

6 Frank, Jerome: *Law and the Modern Mind.* Stevens & Sons Ltd., London, 1949, 253. o.

Holmes nem volt minden ellentmondástól mentes alakja a jogelméleti gondolkodás történetének, és ez az ellentmondásosság idővel felszínre került a kritikák révén. A kritikus hangok előfutára volt Ben Palmer, aki már 1945-ben élesen számon kérte Holmeson markáns erkölcsi szkepticizmusát, a morális realizmus tagadását,⁷ valamint jogelméletének az imperatív elmélettel való párhuzamát és a fizikai kényszernek a joggal való szoros összefüggését. Palmer bírálataival kapcsolatban indokolt megjegyezni, hogy gondolatmenete és konklúziója – bár nem nélkülöznek minden alapot – a leginkább egy mély morális felháborodásból fakadó bálványdöntögetési kísérletnek tekinthetők, amit kétségkívül – mint azt a tanulmány címe is sugallja – az épp csak lezárt második világháború és a náciizmus eleven emléke és ebből fakadóan a totalitarizmust potenciálisan elősegítő jog- és politikaelméletekkel szembeni fokozott érzékenység ihletett.⁸

Holmes munkásságának és szellemi örökségének legszisztematikusabb kritikája talán Yosol Rogat háromrészes tanulmánysorozata, amelyben tematikus áttekintést nyújt Holmes joggyakorlatáról. Rogat tézise tömören úgy foglalható össze, hogy Holmes a közhiedelemmel ellentétben távolról sem volt a polgári szabadságjogok védelmezője, ezzel szemben határozottan közömbös volt az egyén jogai iránt, és érvelésének vezérfonala az állami főhatalom kiterjedt rendelkezési szabadsága volt. Rogat szerint ez a felfogás nyomta rá a bélyegét Holmes állásfoglalásaira

7 Joshua Greene megfogalmazásában a morális realizmus „az a felfogás, mely szerint tényszerűen állást lehet foglalni a tekintetben, mi helyes vagy helytelen”. Greene, Joshua David: *The Terrible, Horrible, No Good, Very Bad Truth about Morality and What to Do about It*. PhD-értekezés, 2002, 3. o. Olyan erkölcsfilozófiai – metaetikai – felfogások tartoznak tehát e fogalom jelentéstartományába, melyek szerint feltárható egy észlelőfüggetlen válasz a helyes cselekvés kérdéseire. Holmes ugyan nem alkalmazta ezt a terminust, azonban mélyen szkeptikus és relativista erkölcsfelfogása révén – melyről a jelen tanulmány későbbi részében szó esik még – kétségkívül az ilyen jellegű nézetekkel helyezkedik szembe.

8 Palmer, Ben W.: *Hobbes, Holmes and Hitler*. In *A.B.A. Journal*, Vol. 31, 1945, 571. o.

a bevándorlók jogaival,⁹ a faji szegregációval¹⁰ és a szólásszabadsággal¹¹ kapcsolatban. Napjainkban aligha vitatja bárki a konszenzust Holmes morális szkepszise kapcsán, a tanulmányosorozat megírása idején azonban, amikor a második világháború miatti indulatok már lecsillapodtak, fontos állomását képezték annak a folyamatnak, melynek során az idő múlásával a jogtudományi közösség kiegyensúlyozottabb és sokrétűbb képet nyer Holmes egyéniségéről és tanairól.¹²

A jogászról és az emberről alkotott kritikus képet Albert Alschuler foglalta össze egy rendszeres monográfiában, amelyben végig veszi Holmes nézeteinek ellentmondásosságát, kétes morális megalapozottságát, valamint emberi hiányosságait és az ezek ellenére végbement „megdicsőülésének” folyamatát.¹³ Megítélésem szerint Alschuler kötete olykor már-már a szenzációhajhászással határos módon igyekszik megingatni az állítólagos „bálvány” kultuszát,¹⁴ és helyenként beleesik abba a hibába, hogy egy későbbi kor erkölcsi mércéjét kéri számon egy korábban élt személyen, ugyanakkor mindezek mellett jól összegzi a megfontolást érdemlő vitás pontokat Holmes szellemi örökségével kapcsolatosan.

Noha a jelen tanulmány egy Herbert Spencer emlékére szervezett konferencia előadásának írott változata, a bevezető mindeddig csupán

9 Rogat, Yosai: Mr. Justice Holmes: A Dissenting Opinion. In *Stanford Law Review*, Vol. 15, 1962, 11. o.

10 Rogat, Yosai: Mr. Justice Holmes: A Dissenting Opinion. In *Stanford Law Review*, Vol. 15, 1963, 255. o.

11 Rogat, Yosai – O’Fallon, James M.: Mr. Justice Holmes: A Dissenting Opinion—The Speech Cases. In *Stanford Law Review*, Vol. 36, 1984, 1349. o.

12 Azt is érdemes mellékesen megemlíteni, hogy Rogat bírálatának első két része 1962-ben és 1963-ban jelent meg, eközben Felix Frankfurter 1962-ben mondott le, majd 1965-ben halt meg. Az egybeesés akár szimbolikusnak is tekinthető, amennyiben a mélyen kritikus tanulmányosorozat első része abban az évben jelent meg, amelyben Holmes egyik legnagyobb tisztelője lemondott bírói tisztségéről.

13 Lásd általában: Alschuler, Albert W.: *Law without Values. The Life, Work, and Legacy of Justice Holmes*. The University of Chicago Press, Chicago, 2000.

14 Ekkorra már természetesen az idő múlásával árnyaltabbá vált Holmes alakjának megítélése.

Holmes megítélésének ellentmondásaival foglalkozott. E rendhagyó nyitás mindazonáltal nem minden ok nélkül való, ugyanis gondolatmenetem tulajdonképpen témája szorosan összefügg Holmes megítélésének végletességével. Holmes egyik legismertebb és legemlékezetesebb jogászai tette az volt, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjaként különvéleményt fűzött az 1905-ös *Lochner v. New York*-ítélülethez,¹⁵ amelyben – a testület többségének álláspontjával szemben – vitatta, hogy alkotmányellenesnek kellene nyilvánítani New York állam törvényének a pékek és cukrászok munkaidejét szabályozó rendelkezését. Ez az állásfoglalás nem csak azért járult hozzá Holmes népszerűségéhez, mert összhangban állt egy széles körben helyeselt politikai törekvéssel, hanem azért is, mert Holmes a személyes meggyőződésével is ellentétbe került, amikor e jogi álláspontját kifejtette. Holmes személy szerint ugyanis nem különösebben azonosult a századforduló és a kora XX. század progresszív-reformista törekvéseivel, köztük a munkaviszony szabályozásával. Ellenkezőleg: szimpátiája sokkal inkább a korszak nagytőkéséi felé irányult, mert őket tekintette a létért való szabad küzdelem győzteseinek, és nem látta indokát a gazdasági viszonyokba való állami beavatkozásnak. Ez a meggyőződése egybecsengett Herbert Spencer evolucionista alapokon nyugvó individualista társadalomképével, amely a XIX. század második felében – lényegében Spencer életével és aktív évtizedeivel egy időben – nagy népszerűségnek örvendett az Egyesült Államokban. E párhuzam közreműködött Holmes nimbuszának megkopásához, még hozzá nemcsak azért, mert az amerikai értelmiségi körök egy részében kétes dicsőség keményvonalas kapitalistának lenni – márpedig a spenceri evolucionizmus premisszáiból éppen ez a gazdaságfilozófia következett –, de ráadásul Spencer is és Holmes is sokak számára érzéketlenül viszonyult az elesettek és a rászorulóknak megsegítésének kérdéséhez. Ezen összefüggés miatt indokolt foglalkozni azzal, hogyan jelennek meg a spenceri gondolatok Holmes jogfelfogásában, illetve milyen eltérések mutathatók ki közöttük. A jelen tanulmányban ezt kísérlem meg véghez vinni. Ennek során először röviden kitérek arra, hogyan vélekedett Holmes Spencerről, ezt

15 198 U. S. 45 (1905).

követően Holmes világszemléletének személyes háborús élményeiig visszanyúló gyökereit mutatom be, végül pedig Holmes jogelméletének és általános világnézetének spenceri elemeit elemzem.

2. Harc, darwinizmus, cinizmus: Holmes és Spencer nézeteinek összefüggései

2.1. Holmes véleménye Spencerről

A jelen tanulmány a fentebb ismertetett okok miatt kifejezetten Herbert Spencerre fókuszál, ezzel összefüggésben azonban a félreértések elkerülése végett le kell szögezni a következőket. Miközben a vizsgálódás tárgya az, Herbert Spencer filozófiájának milyen elemei érhetőek tetten Holmes nézeteiben, a jelen tanulmánynak sem premisszája, sem konklúziója nem az, hogy Holmes világnézetét Spencer tanai meghatározó és kimagasló mértékben befolyásolták. Holmes széles körű műveltséggel bírt, mind a filozófia klasszikusai, mind kora vezető szellemi irányzatai terén tájékozott volt, ezért alaptalan lenne azt állítani vagy sugallni, hogy Holmes a meggyőződését egyetlen szerzőtől emelte volna át. Egy ilyen következtetés indokolatlanul leszűkítő lenne, ezért hangsúlyozni kell, hogy a jelen tanulmány Holmes nézeteinek és szellemi fejlődésének mindössze egy aspektusát hivatott elemezni.

Holmes életrajzából ugyan nem derül ki, mit olvasott Spencertől, ahhoz azonban kétség sem férhet, hogy tisztában volt munkásságával, illetve főbb téziseivel, hiszen éppen a *Lochner*-ügyhöz fűzött különvéleményében található egyik legismertebb, már-már „szállóigévé” vált mondata: „[a] Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés nem iktatja törvénybe Mr. Herbert Spencer *Social Statics* című művét”.¹⁶ Holmes ezzel a metonímiával érzékeltette képszerűen, hogy az alkotmány előírásaiba nem olvashatók bele meghatározott gazdasági elméletek, köztük a *laissez-faire* kapitalizmus sem, amelynek a maga morál- és társadalomfilozófiai megalapozásával Spencer is emblematisz alakja volt.

16 198 U. S. 75.

Az, hogy ténylegesen olvasta-e Spencer *Social Statics* című, először 1850-ben megjelent értekezését, nem tudható bizonyosan, csak feltételezhető. Levelezése mindenesetre arról tanúskodik, hogy olvasott a műveiből: 1895-ben egy levélben arról számolt be barátja, Frederick Pollock feleségének, hogy még nem olvasta végig Spencer *Principles of Sociology* című művét – pontosabban az akkor már megjelent köteteit. E futó említés alapján Holmes vegyesen viszonyul Spencerhez:

Önök, angolok nem pontosan a valós értékéhez mérten kezelik H. Spencert, legalábbis azok nem, akikkel szót váltottam. Unalmas. Taszító, ellenszenves stílusban ír, eszméi az alsó középosztálybeli brit nyárspolgár eszméi. Ám minden fogyatékoság ellenére is kétlem, hogy Darwint leszámítva bármely angol szerző nagyobb befolyást gyakorolt volna arra, ahogyan a világmindenségről gondolkodunk. Persze gyakran nem egyéb, csupán *vulgarisateur*, ez azonban még igazabb volt Sir H. Maine-re, márpedig Sir H. M. sokkal csekélyebb terjedelemben alkotott.¹⁷

Egy másik érdekes részlet 1916-ból, egy Harold Laskinak írt levélből származik:

Van egy titkárom, akiben lakozik némi szocialista hajlam, jóllehet természetét tekintve fölöttébb racionális, és látom benne a korunkban elterjedt fogékonyságot arra, hogy szabályozzon mindent – amivel szemben éppoly ellenérzéssel viseltetek, mint te – nem *a priori*, hanem azért, mert nem tartom oly sokra felebarátaim rátermettségét és becsületességét, hogy arra vágynék, hogy szabályozzák az életemet, továbbá mert noha nem hiszek H. Spencerben, hiszek *A méhek meséjében*.¹⁸

Ezekből a szövegrészekből az tűnik ki, hogy bár Holmes nem azonosult Spencer gondolataival, az nem kerülte el a figyelmét, hogy Spencer a maga korában hatalmas elfogadottságnak örvendett, tehát óhatatlanul a közgondolkodást formáló tényezőként számolt vele. Azt is érdemes kiemelni, hogy *A méhek meséjének* említése több, mint

17 Howe, Mark DeWolfe (ed.): Holmes-Pollock Letters. The Correspondence of Mr Justice Holmes and Sir Frederick Pollock 1874-1932. Volume 1. Harvard University Press, Cambridge, 1942, 57-58. o. A helyzet komikuma, hogy Holmes akarva vagy akaratlanul, de ráhibázott Spencer társadalmi származására.

18 Posner (ed.): i. m. 30. o.

árulkodó: ennek az írásnak – pontosabban a benne foglalt, *A lázongó kas, avagy a megjavult gazemberek* című satirikus tankölteménynek – lényege egyfajta individualista utilitarizmusban foglalható össze. A mű tanulsága az, hogy az osztársadalmi jólétet az növeli, ha az emberek elhagyják a magasatos morális erényeket, és önző vágyaik kielégítésére törekszenek, mert az önzőség és a „bűnös” – elsősorban a keresztény erényekkel és a mértékletességgel ellentétes – élvezetek kielégítésére való törekvés költsékezéssel, vagyis jövedelmező szolgáltatások igénybevételével jár együtt, ami gazdasági jólétet eredményez. Holmes szempontjából azért fontos ennek a tartalmi vonásnak a kiemelése, mert Mandeville írása olyan kételyeket vet fel a szubsztantív moralitás kapcsán, amelyeket Holmes is visszatérő jelleggel kifejezésre juttatott.

A következőkben Holmesnak a moralitásról alkotott vélekedését mutatom be, egyúttal kitérek azokra az eseményekre, amelyek kutatói szerint formálták e meggyőződését.

2.2. Holmes háborús tapasztalatai és erkölcsfelfogása

Az amerikai polgárháború kitörésekor Holmes azonnal csatlakozott az északiak seregéhez, és csaknem a teljes háborút végig harcolta, és ennek során háromszor is sebesülést szerzett. G. Edward White szerint a háborúban átéltek kulcsfontosságúnak bizonyultak Holmes világlátásának alakulásában. Holmes eredetileg valódi meggyőződésből csatlakozott az északiak oldalán a Huszadik Massachusettsi Önkéntes Ezredhez, mert romlottnak tartotta a déli államokat.¹⁹ Lelkesedése azonban az első csatáját követően – ami Ball’s Bluffnál történt – alábbhagyott, ezt szemléletesen tükrözte a levelezése, melyből az első harcokat követően kiveszett a romantikus tónus.²⁰ A harcok során Holmes ellentmondásos lelki tapasztalatokat élt át, nemcsak azért, mert a kezdeti fellángolást a közvetlen életveszéllyel való szembesülés és a kiábrándulás követte, hanem azért is, mert jóformán minden katonaismerőse elesett a fronton, és mert a sérülései miatti kényszerű passzivitás lelkiismeret-furdalást

¹⁹ White, G. Edward: Justice Oliver Wendell Holmes. Law and the Inner Self. Oxford University Press, Oxford, 1993, 65. o.

²⁰ White: i. m. 66. o.

váltott ki benne, amiért az ő tétlensége alatt mások harcolnak és meghalnak.²¹ A polgárháború egyfajta nagykorúvá érést jelentett számára.²²

Mindemellett Holmes az idő múlásával háborús tapasztalatainak eltérő aspektusait kezdte hangsúlyozni, és egyre inkább azokat a vonásokat helyezte előtérbe, amelyek a harcokban való részvételének igazolását jelentették.²³ Erről a változásról azért kell külön említést tenni, mert átvezet azokhoz a jellegzetességekre, amelyek Holmes, a gondolkodó retorikájában és általános világszemléletében megfigyelhetők. Két nappal a leszerelését követően Holmes felkérését kapott egyetemi évfolyamától, hogy egy összejövetelen verset adjon elő. Az általa írt versben már tetten érhető a „professzionális katona” eszménye, aki szó nélkül teljesíti kötelességét. Ekkor még Holmes egyfajta sztoicizmust mutatott ezzel az eszményképpel szemben: nem dicsőítette a professzionális katonát, hanem olyannak mutatta be, aki szenvtelenül néz szembe a halál lehetőségével.²⁴

Összességében Holmes két síkon romantizálta a háborús emlékeit. Egyrészt úgy értékelte, hogy a katonai szolgálattal ő és társai megtapasztalhatták azt, hogy egy számukra nem átlátható ügyet teljes hittel szolgálják. Másrészt a háború megtapasztalása elhozta számára annak élményét, hogy teljes szenvedéllyel adják át magukat valamilyen ügynek.²⁵

Ez a szemlélet Holmes híres beszédében kristályosodott ki markánsan, amelyet az 1895-ös emlékezet napján adott a Harvard végzőseinek. Ezt a beszédet át- és átjárják a küzdelem eszményének motívumai. Holmes arra inti hallgatóságát, hogy a szenvedés az élet elkerülhetetlen része pusztán abból kifolyólag, hogy „az életért való küzdelem a világ rendje, ami ellen hiábavalóság zúgolódni”, és „talán mindaddig, amíg ember él a földtekén, a harc a sorsa”.²⁶ Mondaniva-

21 White: i. m. 59. o.

22 White: i. m. 65.

23 White: i. m. 72. o.

24 White: i. m. 75. o.

25 White: i. m. 85-86. o. A második ponthoz lásd még: Dailey, Anne C.: Holmes and the Romantic Mind. In Duke Law Journal, Vol. 48, 1998, 429-510. o.

26 Holmes, Oliver Wendell: The Soldier's Faith. In Posner, Richard A. (ed.): The Essential Holmes. Selections from the Letters, Speeches, Judicial Opinions,

lója egyszerre felemelő és cinikus, ami az alábbi részletből tűnik ki a legszemléletesebben.

Nem tudom, mi igaz. Nem ismerem a világegyetem értelmét. Ám a kétségek közepette, a hitvallások összeomlása mellett is van egyvalami, amit illetően nincsenek kételyeim, amit illetően nem lehetnek kételyei senkinek, aki ugyanabban a világban él, mint a legtöbbszörünk, nevezetesen hogy valódi és ámulatra méltó az a hit, amely arra sarkallja a katonát, hogy eldobja az életét a vakon vállalt kötelességnek eleget téve, olyan ügyért, amelyből keveset fogott fel, olyan haditerv keretében, amelyről csekély fogalma van, olyan hadművelet során, amelynek nem látja hasznát.²⁷

Látható, hogy Holmes nem pusztán arra buzdítja a hallgatóságot, hogy szenteljék életüket valamilyen eszmény szenedélyes szolgálatának, hanem arra, hogy *annak ellenére* szenteljék életüket valamilyen eszmény szenedélyes szolgálatának, hogy *nincs szilárd támpont*, ami tartalmat adhatna a meggyőződésnek – legalábbis Holmes nem tud ilyennel szolgálni, hiszen „nem tudja, mi igaz”. A fentebb idézettek elvitathatatlan összefüggésben álltak a háború emlékével, ugyanakkor fontos látni, hogy Holmes nem a közkeletű értékeket tulajdonítja a katonáskodásnak, vagyis nem a haza védelmét vagy valamilyen magasabb rendű érték védelmét jelöli meg olyanként, amiért igazolható az emberi élet feláldozása, hanem a katona *reflektálatlan elköteleződését* jelöli meg önmagában való értéként. Nem is csupán arról van szó, hogy Holmes szembelyezkedik a polgári élet kényelmével, és nyomtatékosítja, hogy „elkényelmesedett rutinunk nem a dolgok öröktől való szükségszerűsége, mindössze a nyugalom kicsiny tér a világ viharos, zabolátlan áramlása közepette, s az a rendeltetése, hogy készen álljunk a veszélyre”.²⁸

Ezen okfejtés mögött olyan gondolat van jelen, ami Holmes jogfilozófiájában is visszaköszön. Erkölcsi relativizmusa nem tette lehetővé, hogy bármilyen objektív és változatlan erkölcsi vezérelvet tételezzon,

and Other Writings of Oliver Wendell Holmes, Jr. The University of Chicago Press, Chicago, 1992, 88. o.

27 Holmes: i. m. 89. o.

28 Holmes: i. m. 91. o.

ezért az élet értelmét az egyén szintjén a küzdelemben látta. Össztársadalmi szinten ennél némiképp örömtelenebb kép mutatkozik, ezen a szinten ugyanis Holmes leginkább különböző csoportosulások hatalmi küzdelmeit észlelte. E küzdelmek a társadalmi dominanciáért folynak, szubsztantív morális tartalmuk nincs, ebből kifolyólag nincs olyan fölöttes, az egymással versengő csoportok nézőpontján túlmutató mérce, amely alapján távolságtartó módon meg lehetne határozni, melyik ügy „helyes” és melyik nem az.

Nincs ez másként Holmesnak a jog és az erkölcs kapcsolatáról és a természetjogtan kérdőjeleiről alkotott nézeteivel sem. Holmes jogfilozófijának metafizikai bázisa meglehetősen sivár – távolról sem megalkotójuk intellektuális hiányosságai miatt (ilyesmi felelősen aligha olvasható a fejére), hanem az abszolút igazodási pontok tagadása okán. Az igazság az ember intellektuális korlátainak rendszere, amelynek az kölcsönzi az objektivitás látszatát, hogy más emberek is hasonlóan gondolkodnak valamely kérdés tovább nem vitatható alapvetéseiről.²⁹ Másképpen fogalmazva: az „igazság” interszjektív jellegű, létrelevanciáját pusztán az adja, hogy bizonyos magától értetődőségekből kiindulva az emberek egy adott közössége az egymással való érintkezések során azt elfogadja. Megjegyzendő, hogy Holmes e gondolatmenetben némiképp keveri a fogalmakat, mert „igazságot” (*truth*) említ és egy ténykérdés bizonyíthatóságának kérdőjeleivel illusztrálja tömör tézisét, miközben elmékedésének tárgya a természetjog, egy rendeltetésénél fogva normatív elméleti megközelítésmód, tanulmányának tárgyából mindazonáltal kétséget kizáróan kitűnik, hogy a természetjogi elméleteket megalapozó erkölcsi posztulátumokat is – sőt, elsősorban azokat – kizárólag interszjektív megalapozhatóságúnak tekintette. Megfogalmazása szerint „[i]gaz, hogy a hitek és vágyak transzcendens megalapozásúak abban az értelemben, hogy alátámasztásuk önkényes.

²⁹ Holmes, Oliver Wendell: *Natural Law*. In *Harvard Law Review* Vol. 32, 1918, 40. o. Holmes tömören és frappánsan a nehezen fordítható „*Can't Help*” kifejezést alkalmazza e megkérdőjelezetlen előfeltevések jelölésére, utalva ezzel arra, hogy olyan berögzült meggyőződésekről van szó, amelyeket az egyén még akaratlagon sem – vagy csak nagy nehézségek árán – tud felülírni magában.

Az ember óhatatlanul hisz bennük, érzi őket, és nincs tovább”.³⁰ Ezt a radikális szkepticizmust Holmes egyfajta „kozmosz” szemléleti keretbe ágyazza:

Mármost, rátérve a világmindenséghez való viszonyunk kérdésére, semmilyen racionális alapot nem látok annak a túlzásnak a harsogására – csak mert mindaddig elégedetlenek vagyunk, amíg meg nem győződünk róla, hogy igazságunk kozmosz igazság, már ha létezik ilyen –, hogy e parányi bolygón egy parányi lény végső elvei jelentenek az utolsó szót a felfoghatatlan egészben.³¹

Holmes időről-időre szerette látványos és szónoki képekkel érzékelteni mondanivalójának súlyát, aminek részét képezte, hogy néha kifejezésre juttatta, mennyire súlytalan az emberi nézőpont a világmindenség hatalmasságához képest. E kijelentései ugyan nélkülözik a logikai feszeséget, ugyanakkor hatékonyan érzékeltetik a problémát, amit Holmes szerint nem lehet morálfilozófiai spekulációkkal áthidalni, nevezetesen, hogy mindig lesznek olyan morális alapelvek, posztulátumok, axiómák, amelyek egymással kibékíthetetlenek. Holmes szemében az ilyen alapelvek közötti viták lényegüket tekintve nem különböznek az ízlésbeli eltérésektől. A jog igazolása ezért nem magyarázható morális elvekkkel, csak tényszerű megfontolásokkal:

Ha közösségben élek másokkal, azt parancsolják, hogy megtegyek bizonyos dolgokat vagy tartózkodjak tőlük, máskülönben hüvelykprésbe rakják az ujjam. Én elhiszem, hogy ezt megteszik, és mivel hasonlóan gondolkodom a magatartásukat illetően, nem csupán elfogadom a szabályokat, de ahogy múlik az idő, rokonszenvvel és érzelmi megerősítéssel fogadom el őket, és kötelezettségekről meg jogokról kezdek beszélni. A jog rendeltetése szempontjából azonban a jogosultság csupán egy jóslat lényege – olyan tartalom elképzelése, ami alátámasztja azt a tényt, hogy közhatalmi erőszakot alkalmaznak mindazokkal szemben, akik vele ellentétesnek nyilvánított magatartást tanúsítanak –, éppen úgy, ahogyan a gravitációs erőről beszélünk, amely számot ad az égitestek viselkedéséről.³²

30 Holmes: i. m. 1918, 41. o.

31 Holmes: i. m. 1918, 43. o.

32 Holmes: i. m. 1918, 42. o. Mivel nem a tanulmány tárgya, ezért csak futó

A szubsztantív értéktartalom hiánya és a különböző érdekcsoportok dominanciáért való küzdelme Holmes egyes bírói állásfoglalásaiban is tetten érhető. A jelen tanulmánynak nem tárgya, hogy Holmes közkeletű bírói távolságtartása, ami a „renoméjának” szerves részét képezi, mennyiben felel meg a valóságnak,³³ tény azonban, hogy legismertebb állásfoglalásainak lényege az, hogy a bíróságnak nem feladata tevélegesen beavatkozni a társadalom különböző erőinek versengésébe, illetve az egymással versengő csoportok azonos módon szerveződhetnek. A Massachusettsi Legfelsőbb Bíróság bírójaként a *Vegelahn v. Guntner*-ügyben (1896) különvéleményt fogalmazott meg azzal a többségi állásponttal szemben, amely egy munkaügyi vita kapcsán elítélte a barikádost állító alkalmazottakat. Holmes szerint [h]a igaz, hogy a dolgozók szövetségre léphetnek abból a célból, hogy, egyebek mellett, minél többet kapjanak a munkájukért, ugyanúgy, ahogyan a tőke is szövetséget alkothat abból a célból, hogy a lehető legnagyobb megtérülésre tegyen szert, akkor szükségképpen igaz az is, hogy amennyiben szövetségre lépnek, a szövetséget alkotó tőkével azonos fokú szabadság illeti meg őket”.³⁴

Ennek a következtetésnek a különvéleményben is kifejtett alapja az, hogy Holmes a szabad verseny fogalmát „az életért való szabad küzdelemmel” (*free struggle for life*) azonosította.³⁵

említést érdemel, hogy Holmes okfejtése védtelen azzal a kifogással szemben, amit később Hart támasztott Austin parancselméletével szemben, nevezetesen hogy nem ad számot arról, mi az a többlet, ami a jog szabályait mint kényszerrel alátámasztott normák halmazát megkülönbözteti más kényszernormáktól vagy parancsoktól. Vö. Hart, H. L. A.: Positivism and the Separation of Law and Morals. In *Harvard Law Review* Vol. 71, No. 4, 1958, 603. o.

33 Ennek kritikai elemzéséhez lásd pl. Phillips, Michael J.: The Substantive Due Process Decisions of Mr. Justice Holmes. In *American Business Law Journal*, Vol. 36, 1999, 439-477. o.

34 *Vegelahn v. Guntner*, 167 Mass. 92, 44 N. E. 1077 (1896). In Posner, Richard A. (ed.): *The Essential Holmes. Selections from the Letters, Speeches, Judicial Opinions, and Other Writings of Oliver Wendell Holmes, Jr.* The University of Chicago Press, Chicago, 1992, 126. o.

35 Uo.

2.3. Holmes jog- és társadalomelméletének viszonya Spencer nézeteihez

Herbert Spencer társadalomelmélete a *Principles of Sociology* című értekezésében került kifejtésre a legteljesebb mértékben, nézeteinek morálfilozófiai alapelvei a *Social Statics* című kötetben olvashatók. A Holmes jogfelfogásával való összevetés sarkalatos pontja a morálfilozófiai megalapozás kérdése, ezért a következőkben az utóbbi elemzésre fogok támaszkodni.

A Spencer nevével szervesen összekapcsolódó szociáldarwinizmus paradoxona, hogy miközben napjainkban a fogalom erősen negatív konnotációval bír,³⁶ alapelvét tulajdonképpen a klasszikus liberalizmus főszabálya képezi, mely szerint „[m]inden embert megilleti annak szabadsága, hogy megtegye mindazt, amit akar, feltéve, hogy nem sérti meg bármely más ember egyenlő szabadságát”.³⁷ Spencer szerint az ember célja a boldogság, ami kellemes értéki tapasztalat, és oly módon érhető el, hogy a tehetségét gyakorolja. Ebből az következik, hogy a tehetség gyakorlásának lehetőségét egyenlően kell biztosítani az egyének számára,³⁸ és végső soron ez vezet el az egyenlő szabadság gondolatához.³⁹

Fontos kiemelni Spencerrel összefüggésben, hogy az egyenlő szabadságról megfogalmazott tézise határozottan deontológiai alapokon nyugszik. Fogalomhasználata, a boldogság mint legfőbb cél tételezése az utilitarizmust idézi, azonban kiindulópontja egy axiomatikus jelleggel tételezett feltétlen morális imperatívusz, és ebből került deduk-

36 A szociáldarwinizmus fogalma többféle jelentéssel bír a közbeszédben: egyfelől a szélsőséges piacpártiság „az erősebb marad fenn” szellemiségét és az ezzel járó szociális közömbösséget jelöli pejoratív felhanggal, másrészt a faji alapú, államilag vezérelt társadalmi szelekciót, például az eugenikát és az „alkalmatlanok” szabadságának egyes szempontok szerinti korlátozását. A tanulmány szempontjából mindkét értelem relevanciával bír, a jelen gondolatmenetben az első változatot tartom szem előtt.

37 Spencer, Herbert: *Social Statics: or, the Conditions Essential to Human Happiness Specified, and the First of Them Developed*. John Chapman, London, 1851, 103. o.

38 Spencer: i. m. 75-77. o.

39 Spencer: i. m. 88-89. o.

tív módon levezetésre az elsődleges elv, a legnagyobb szabadság elve, ami az axióma teljesülését a legteljesebb mértékben képes biztosítani. Azt lehet mondani, hogy Spencer a boldogság előmozdításának utilitárius törekvését beépítette egy axiomatikus morális rendszerbe.

Az egyenlő szabadság elve determinálja az állam létjogosultságát és rendeltetését is: az egyenlő szabadság az erkölcsi törvény beteljesítésének előfeltétele, ezért az állam mint a legfőbb emberi intézmény feladata annak biztosítása.⁴⁰ Ezt a feladatot Spencer a minimálisra szűkíti. Ennek egyik indoka az, hogy ha az állam több feladatot vállal magára, az több kényszert eredményez, ez azonban csorbítja a szabad emberek legmagasabb fokú szabadságát, ami nem megengedhető, mert az állam az emberek önkéntes társulása, amely kizárólag a leglényegesebb feladatok ellátására kell szorítkoznia.⁴¹ Spencer már a *Social Statics*-ben mély felháborodással ecseteli, milyen sok fölösleges feladatot vállal magára az állam kéretlenül. Emellett említést érdemel az az evolutionista megfontolás is, mely szerint a fejlettebb társadalmakban az intézmények feladata egyre specializáltabban leszűkül, vagyis egy-egy intézmény specializálódása kizárja, hogy más feladatokra alkalmas legyen. Az állam esetében az egyenlő szabadság védelme ez a feladat, amiből következik az is, hogy más feladat nem ruházható rá.⁴²

Összefoglalóan tehát az következők megállapításokat kell kiemelni Spencer társadalomfilozófiájából. 1. Az egyének egyenlő szabadsága feltétlen morális imperatívusz, amelynek megsértése helytelen. 2. Az állam léte kizárólag ennek a szabadságnak a biztosításával igazolható. 3. Az egyéni szabadságot védő, modern állam a társadalmi evolúcióval együtt járó specializálódás velejárója.

Az iparosodó Egyesült Államokban Spencer nézetei elsöprő népszerűsége szert.⁴³ A „legalkalmasabb túlélése” elv kiváló igazolással szolgált a kor nagyvállalkozói számára, akik rövid idő alatt halmoztak fel óriási vagyonokat, amivel – továbbá az ezzel együtt járó politikai

40 Spencer: i. m. 252-253. o.

41 Spencer: i. m. 275-278. o.

42 Spencer: i. m. 274-275. o.

43 Lásd általánosságban Hofstadter, Richard: *Social Darwinism in American Thought*. Beacon Press, Boston, 1971, 31-50. o.

befolyásukkal – széles társadalmi kritikát vontak magukra. Hofstadter a korszellemet bemutatva idézi többek között John D. Rockefellert, aki szerint az óriásvállalatok kialakulásának folyamata „a természet törvénye és Isten törvénye”, valamint Andrew Carnegie-t, aki saját visszaemlékezése szerint az istenhit megrendülését követően az evolúciós fejlődés törvényszerűségeiben találta meg az élet megértéséhez szükséges bizonyosságot.⁴⁴ E népszerűségének némi ironikus színezetet ad, hogy Spencer az 1882-es amerikai látogatása során kételyeit fejezte ki a tekintetben, hogy az amerikai szellem kellően fejlett-e a köztársaság intézményeinek kihasználásához, és bár ez az általánosítás aligha foghat helyt komoly érvként, annyiban mégis megalapozottnak tűnik, hogy Spencer óriási életműve jóval sokrétűbb annál, semhogy a részvétlen társadalmi szelekcióra lehessen szűkíteni.⁴⁵

Akárhogy is, a spenceri tanok remek igazolással szolgáltak az anyagi gyarapodásra és a társadalmi befolyásra. A gondolat nem volt idegen Holmes szemléletétől sem, aki, jóllehet a Legfelsőbb Bíróságon végzett tevékenysége során ennek nem adott hangot, személy szerint csodálta a XIX. század második felében meggazdagodott üzleti kört, olyannyira, hogy a társadalmi befolyást sem sajnálta tőlük. Szemléletes e tekintetben egy Lewis Einsteinnek írt levele 1912-ből:

Talán meséltem már a vele [William Howard Tafttal, aki az USA elnöke volt 1909-1913 között, majd a Legfelsőbb Bíróság elnöke 1921-1930 között] folytatott társalgásról, amelyben kijelentettem, hogy természetesen érvényre juttatom ezeket az átkozott törvényeket (az átkozottat talán kihagytam), és ha találnak jogi indokot Rockefellert börtönbe juttatására, akkor megteszem, ami a dolgom; de ha rám bíznák, akkor bronzszobrot állítanék neki. Mindez persze *entre nous*.⁴⁶

Ez a rövid levélrészlet talán érzékelteti, hogy Holmes bizonyos következtetések terén egy húron pendült Spencerrel. A két gondolkodó világnézeti premisszái azonban távolabb talán nem is eshetnének egymástól. Ennek szemléltetéséhez Holmes egy korai szövegét érdemes kiemelni. 1872-ben Londonban fűtőmunkások egy csoportja sztrájk-

44 Hofstadter: i. m. 45. o.

45 Hofstadter: i. m. 48. o.

46 Posner (ed.): i. m. 141. o.

ba kezdett, aminek keretében barikádokat is állítottak. A szervezőket le-tartóztatták és súlyos büntetéssel sújtották őket. Erről az eseményről írt Holmes egy rövid kommentárt, amelyben már megfigyelhető az empirikus társadalmi hatalmaknak a jogban betöltött szerepét. Holmes az okfejtés felvezetésében olyan kontextusban említi Spencer nevét, amely kiválóan szemlélteti nézeteinek eltérő gyökerét:

Az osztályalapú törvényhozás [*class legislation*] benne [a *Fortnightly Review* egy meg nem nevezett cikkében] összegyűjtött eseteinek aspektusa, amelyre fel kívánjuk hívni a figyelmet, az, hogyan viszonyulnak azokhoz a törvényalkotás elméletéről szóló esszékhez, amelyeket Mr. Herbert Spencer publikál időről időre. Mindig sajátos anomáliának tűnt a szemünkben, hogy az evolúcióelméletben és az intézményeknek a környezethez való folyamatos alkalmazkodás által való természetes fejlődésében hívók az államhatalom olyan elméletét fektetik le, amelynek céljuk megvonni a határait egyszercs mindenkorra az axiómákból való logikai dedukció révén.⁴⁷

A Herbert Spencer születésének kétszázadik évfordulójára rendezett konferencián egy hozzászólásában Szilágyi Péter felidézte Alfred Verdrossnak azt a megállapítását, hogy Spencer elméletében biológiai és szociológiai köntösben visszatér a természetjog. Valóban ez a helyzet, és ezt Holmes is észlelte: Spencer naturalisztikus érvelése az egyenlő szabadság végső axiómájában csúcsosodik ki, vagyis egy kauzális jelenséghez, az alkalmazkodás útján való fejlődéshez normativitást és teleológiát kapcsol, feltételezve, hogy mindez egy végső, tulajdonképpen transzcendens érték kiteljesedése felé tart. Tükröződik ez a Spencer által felvázolt társadalomfejlődési ívben, amely szerint régen, a természetes körülmények között az emberek a jólétük érdekében feláldoztak másokat, a civilizált társadalmakban azonban csak olyan vágyaikat elégíthetik ki, amelyekkel nem korlátoznak más egyéneket a hasonló vágyak kielégítésében.⁴⁸

Holmes jogi gondolkodásától nem volt idegen a társadalmi szelekció gondolata: Vetter már a *The Common Law* című kötetben

47 Holmes, Oliver Wendell: The Gas-Stokers' Strike. In *American Law Review*, Vol. 7, No. 3, 1873, 583. o.

48 Spencer: i. m. 63. o.

megfigyelte az evolúciós gondolat hatását: meglátása szerint ez a hatás egyrészt a szerves fejlődés gondolatában nyilvánul meg, másrészt abban, hogy feltételezte a legerősebb közösségi hatalom létét, amely meghatározza a jog tartalmát. A *The Common Law*-ban ez a hatalom a hétköznapi gondos és intelligens személy (*ordinary prudent and intelligent man*).⁴⁹ Springer hasonlóképpen látja, amikor Holmes kötetét elemezve megállapítja, hogy a benne foglaltak evolúciós áthallással a társadalmi változások túlélőiként jellemzik a fennálló jogintézményeket.⁵⁰ Látni kell azonban, hogy az axiomatikus gondolkodás legalább kétféle szempontból idegen volt Holmestól. Holmes egyrészt, amint az fentebb ismertetésre került, eleve olyan morális szkepticizmust vallott, amely nem tette számára kézenfekvővé azt, hogy néhány absztrakt alapelvből vezessen le részletszabályokat és részkérdésekre vonatkozó következtetéseket; másrészt pedig jogtanában is kritikus volt az általános szabályokkal és a deduktív jogi logikával szemben.⁵¹

Ha pedig Holmesnak ezt a kritikus alapállását összevetjük Spencer társadalomszemléletének axiomatikus és teleologikus vonásaival, akkor láthatjuk, hogy míg Spencernél a társadalmi evolúció egy helyesnek tartott, morálisan alátámasztott cél, az egyének egyenlő szabadsága irányába halad, addig Holmesnál ez a folyamatos változással jelent egyet mindennemű célorientáltság nélkül. Ha utóbbinak csupán a fűtőmunkások sztrájkjához 1873-ban írt kommentárját olvasuk, már abban is észlelhető a célorientáltság hiánya. Holmes ebben nem csupán Spencer és a spenceri gyökerű nézetek kapcsán fogalmaz bírálón, de – ezzel összefüggésben – szkeptikusan fogalmaz az osztályalapú törvényhozás kritikáival szemben is. A XIX. század második felének és a századforduló környékének amerikai jogi gondolkodását

49 Vetter, Jan: The Evolution of Holmes, Holmes and Evolution. In: California Law Review, Vol. 72, 1984, 366. o.

50 Springer, James W.: Natural Selection or Natural Law: A Reconsideration of the Jurisprudence of Oliver Wendell Holmes. In: The Georgetown Journal of Law & Public Policy, Vol. 3, 2005, 68-73. o.

51 Pl. Holmes, Oliver Wendell: The Path of the Law. In Harvard Law Review, Vol. 10, No. 8, 1897, 465. o.; Holmes, Oliver Wendell: Law in Science and Science in Law. In Harvard Law Review, Vol. 12, No. 7, 1899, 462. o.

jelentős mértékben meghatározta az a nézet, hogy jogilag nem igazolható az olyan törvényhozás, amely az egyes társadalmi osztályok között indokolatlan különbségeket tesz.⁵² Holmes ezt a nézetet azon az alapon bírálta, hogy a társadalom életét át- és átjárja a különböző csoportok (osztályok) közötti dominanciaharc, és a jog arculatát e küzdelem aktuális állása is meghatározza.⁵³ A társadalom tehát folyamatosan változik, egyes intézmények elhalnak, mások új funkciót és új igazolást kapnak, megint mások pedig létrejönnek, ez azonban nem magyarázható általános alapelvvel, sokkal inkább a mindenkori társadalmi körülményekkel és az empirikus hatalmi viszonyokkal.

Nem alaptalan azt állítani, hogy bizonyos értelemben Holmes nézetei közelebb állnak a természeti evolúcióhoz, mint Spenceréi. A természet törvényei nem ismerik a teleológiát, és az állatok viselkedését is elsősorban a mindenkori körülmények közötti fennmaradás ösztöne határozza meg. Ez sokkal inkább analóg Holmes távolságtartó-szeptikus világlátásával, mint Spencer végső soron értékelt társadalomfilozófiájával, amely az individualizmust és az utilitarizmust igyekszik összebékíteni oly módon, hogy a lehető legmagasabb fokú egyéni szabadságot egyszerre mutatja be egy fejlődési folyamat szükségszerű – és helyes – velejárójaként és a legnagyobb ösztársadalmi haszon elérésének eszközeként. A holmes-i társadalomevolúció ebben az értelemben „vak”.

3. Konklúzió

Oliver Wendell Holmes széleskörű intellektuális érdeklődéssel bírt és folyamatosan tájékozódott kora aktuális filozófiai és jogtudományi eredményeiről. Ennek megfelelően nem kerülhette őt el az életében hatalmas népszerűségnek örvendő Herbert Spencer sem, akinek individualista szociáldarwinizmusa kiválóan „rezonált” a viharos sebességgel kibontakozó amerikai kapitalizmus vezető szereplőinek gondolkodás-

52 E gondolat történetéhez lásd általánosságban Gillman, Howard: *The Constitution Besieged. The Rise and Demise of Lochner Era Police Powers Jurisprudence*. Duke University Press, Durham, 1993.

53 Holmes: i. m. 1873, 583. o.

módjával, egyúttal hathatós eszközt biztosított az elmélyülő vagyoni különbségek igazolására. A társadalom és a jog történeti fejlődésének előtérbe állítása önmagában nem Spencer újdonsága, hiszen – példának okáért – Comte és Maine is történeti alapon magyarázta a társadalom és a jog állapotát saját korukban. Spencer ezt emelte új szintre az evolúciós terminológia bevezetésével és az alkalmazkodóképesség erkölcsi minőséggel való felruházásával, amihez az állam hatókörének maximális szűkítését és egy meglehetősen szenvtelen individualizmust társított. A túlélés gondolata nem volt idegen Holmestől sem, aki három sebesülést szerzett az amerikai polgárháborúban, tehát testközelből tapasztalhatta meg a szelekció vakságát és könnyörtelenségét. A harci retorika egész hátralevő életében jellemezte gondolkodásmódját és szóhasználatát, és bár legismertebb állásfoglalásaiban – többnyire – nem hangoztatta, lényegében osztotta Spencer individualizmusát és annak részvétlenségét. Az evolúció gondolata Holmestől sem volt idegen, látható ez egyetlen monográfiájának történeti szemléletében és a társadalom érdekcsoport-küzdelemként való jellemzésében is. Lényeges különbség azonban, hogy míg Spencer evolucionizmusa axiomatikus jellegű volt, morálfilozófiájában az egyéni szabadság jelent meg központi értékként, amely felé a társadalom fejlődik, addig Holmes evolúciója morálisan közömbös, sokkal inkább tekinthető társadalmi ténynek, mint bármilyen értékrelevanciával rendelkező folyamatnak.